

Petr Nutil

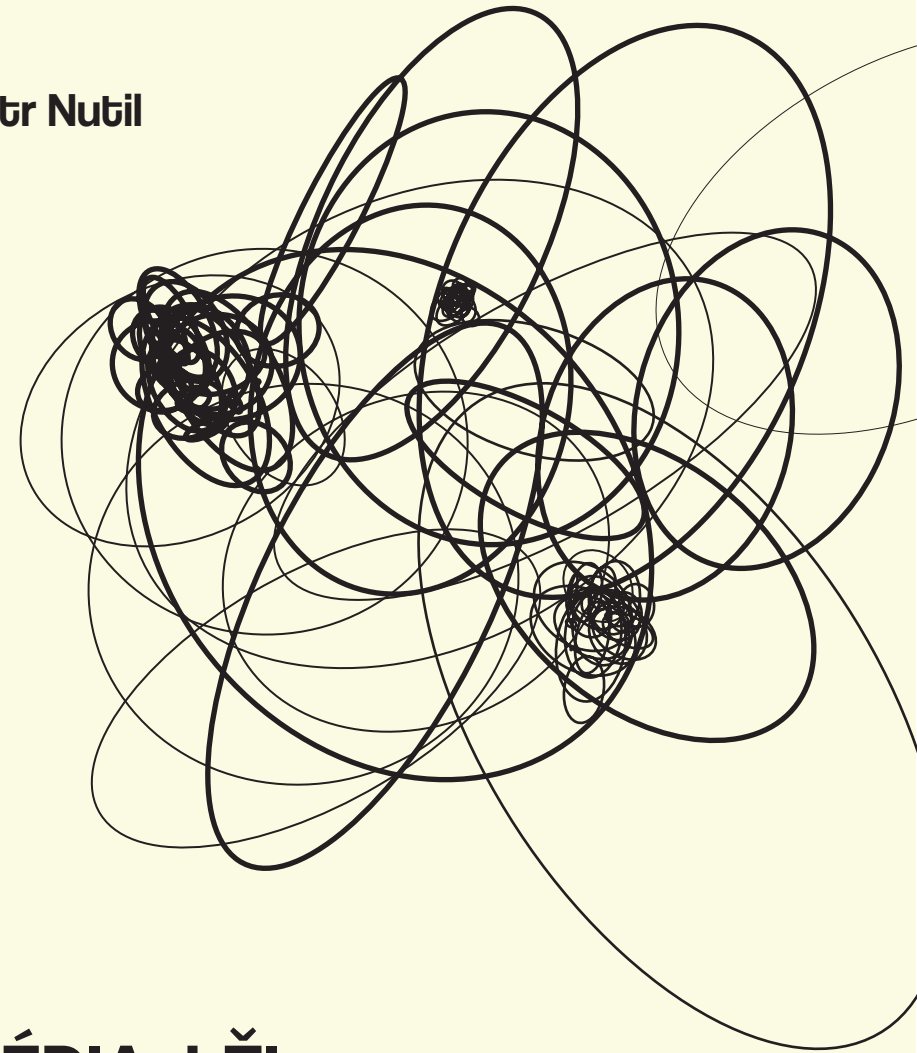

**MÉDIA, LŽI
A PŘÍLIŠ RYCHLÝ MOZEK**

Průvodce postpravdivým světem

Petr Nutil

MÉDIA, LŽI A PŘÍLIŠ RYCHLÝ MOZEK

Průvodce postpravdivým světem

 GRADA®

Vydala Grada Publishing, a.s.
U Průhonu 22, 170 00 Praha 7
tel.: +420 234 264 401, fax: +420 234 264 400
www.grada.cz
jako svou 6829. publikaci

Odpovědná redaktorka Mgr. Marie Zelinová
Grafická úprava a sazba Eva Hradiláková
Návrh a zpracování obálky Vojtěch Wagner
Počet stran 192
První vydání, Praha 2018
Vytiskly Tiskárny Havlíčkův Brod, a.s.
© Grada Publishing, a.s., 2018
ISBN 978-80-271-0716-2

 GRADA®

Řekli o knize	9
Proč tato kniha vznikla a co v ní najdete	11
Úvod	13
Pojmy	16
Část první: O nás	23
1. KAPITOLA	
Malé zamyšlení aneb Na čem záleží	25
2. KAPITOLA	
Jezdec, slon a zběsile rychlá doba	30
Plazí mozek aneb Myšlení rychlé a pomalé	30
Zkrotíte si slona	35
Soudcův dobrý oběd	36
Kognitivní slepá skvrna	37
Slepá skvrna v myšlení	38
3. KAPITOLA	
Nesnesitelná lehkost poslušnosti	42
Poslušnost a konformita jako lidská přirozenost	42
Odvrácená tvář poslušnosti	45
Skupinová hloupost	46
Sociální nákaza	49
4. KAPITOLA	
Tříštění společnosti, skupinová polarizace a zrození radikála	51
Role internetu v polarizaci	52
Poznámka o časech, které se nemění	53
Nová média jsou dobrý sluha, ale špatný pán	55
Anonymita	55
Zrození radikála	59
Recept na násilné chování	62

5. KAPITOLA

Věštci a proroci

Absurdita je lidská přirozenost	66
Čemu věříme? A proč vlastně?	69
Forerův efekt	71
Jak se stát věštcem?	73
Iluze znalců	76
Já to celou dobu věděli!	77
Sebevědomí o budoucnosti ani pravdě nevypráví .	78

6. KAPITOLA

Thomasův teorém: Proč naše předpovědi mění svět

Větší problém než události samotné jsou jejich interpretace	81
Reálné důsledky nereálných situací	82
Sebenaplnující proroctví	84
Pygmalionský efekt	85

Část druhá: Nejen o médiích

87

7. KAPITOLA

Mediální gramotnost a mediální manipulace

Už nežijeme s médii, žijeme v nich	89
Proč je mediální gramotnost důležitá?	91
Média a strach – jak se to rýmuje?	93
Síla médií	94
Svět hodnotíme na základě věcí, které jsou dostupné	95
Média a teroristé	96
Podstatou mediální gramotnosti je porozumění médiím	101
Techniky mediální manipulace	111

8. KAPITOLA

Kritické myšlení

Co je kritické myšlení a proč je důležité?	116
Pať absolutní nedůvěry a jak z ní ven	117
Kdo má pravdu? Někdy záleží na úhlu pohledu	118
Kritické čtení	119
Myšlenkové chyby	120

Occamova břitva	124
Humeova břitva	125
Popperova břitva	126

9. KAPITOLA

Argumentační fauly: Jak nenaletět na řečnické triky

Co jsou to argumentační fauly?	129
Nejčastější argumentační fauly	130

10. KAPITOLA

Hoaxy

Co je to vlastně ten hoax?	136
Dějiny a nepoučitelní lidé	137
Charakteristické znaky hoaxu	139
Čím hoaxy škodí?	141
Odkud se hoaxy berou?	141
Proč vlastně lidé hoaxům věří?	143
Slavné hoaxy	145
Hoax jako nástroj propagandy	150

11. KAPITOLA

Propaganda

Lekce z historie	153
Goethe a talmud	153
Od předsudků k pogromům, od pogromů k holokaustu	155
Intermezzo	155
Tváře propagandy	156
Metoda odlidštění – dehumanizace	157
Bílá, černá a šedá propaganda	160
Jak číst propagandu	161
Propaganda pro nejmenší	162

12. KAPITOLA

Zásady moderního propagandisty

Zjednodušte	164
Probudte emoce	165
Vykonstruuje nepřítele	167
Používejte slogany, cejchy a klamy	167

Mluvte tím správným jazykem	168
Ovládněte média anebo si vytvořte vlastní	169
Šířte chaos, vyčerpejte kritiky	169
13. KAPITOLA	
Hybridní hrozby v českém kontextu	171
Po ruské stopě	171
14. KAPITOLA	
Jak si ověřit informace na internetu	175
Click-baity, sociální sítě a bezhlaví sdíleči	175
Odstup a kritické myšlení	176
Jak si ověřit informace na internetu?	176
15. KAPITOLA	
Bud'te hrdinové	181
Obrana demokracie	184
Závěr	186
Použité zdroje	189

Manipulace a lži existují od nepaměti a elektronická komunikace výrazně urychlila jejich šíření. V knize se dočtete, proč člověk lžím snadno podlehne, a také najdete návod, jak falešné zprávy odhalit.

Josef Džubák

zakladatel serveru HOAX.CZ

Petr Nutil dokáže střízlivě pozorovat a kriticky hodnotit svět kolem sebe, s odstupem, shovívavostí a s humorem sobě vlastním. Myslím, že starý Occam by z něj měl radost. Jeho břitva je velmi, velmi ostrá. Považuji Petra za vzácně přemýšlivého člověka a jsem opravdu rád, že se rozhodl svoje postřehy a myšlenky vtělit do knihy. Určitě ji budu mít v knihovně a jsem si jistý, že nepadne do kategorie těch nikdy nepřečtených.

Ondřej Fér

Info.cz

Schopnost orientovat se v informacích je nutným předpokladem našeho fungování ve společnosti. A jestli někdo umí poradit, jak se v přehrší informačních zdrojů vyznat a nenaletět, tak je to Petr a tato jeho kniha.

Miloš Gregor

spoluzakladatel projektu Zvolsi.info
a odborný asistent na katedře politologie FSS MU

Přestože pro dnešní dobu bývá užíváno označení postpravdivá, nesmíme na hledání pravdy rezignovat. Zápas mezi pravdou a lží je odvěký a tato kniha přibližuje jeho současnou podobu i kolbiště, na kterém probíhá.

Karel Strachota

zakladatel a ředitel vzdělávacího programu
Jeden svět na školách společnosti Člověk v tísni

Proč tato kniha vznikla a co v ní najdete

Už několik let na webu Manipulátoři.cz odhalujeme falešné zprávy, vyvracíme konspirace a bojujeme proti fámám a předsudkům. Upozorňujeme na techniky, které média využívají k přitáhnutí pozornosti, vysvětlujeme, jaké mají zájmy a jak proměňují své čtenáře ve zdroj zisku. Upozorňujeme na roli, jakou v šíření hoaxů a nesmyslů hrají sociální sítě a politické zájmové skupiny. Píšeme, publikujeme, diskutujeme.

A stejně – ať už jsem na jakékoli besedě nebo konferenci, odpovídám pořád na podobné otázky. Co jsou to ty hoaxy? Jak poznat, co je pravda a co není? Jak odhalit falešnou zprávu? Jak nenaletět? Proč nám média lžou? Ukazují zprávy svět, jaký skutečně je? Co je mediální gramotnost? A proč je potřeba kritické myšlení?

Nakonec jsem si řekl, že je na čase dát dohromady tahle témata, ty podstatné otázky, a dát jim formu, která má šanci oslovit víc lidí. Která trochu pomůže i těm, kdo na internet moc nepřijdou a kdo si s ním nevědí příliš rady – především se všemi těmi nesmysly, co se na něm dají najít.

A začal jsem psát tuhle knihu.

Její první část je o nás samých – o lidech, našem chování a rozhodování. Věnuje se tomu, proč rychleji cítíme, než myslíme, proč naše přání tak často formují budoucnost, jak nás ovlivňuje naše vlastní iracionalita, proč podléháme skupinové hlouposti a jak snadno se dopouštíme myšlenkových chyb.

Část druhá se věnuje hlavně aktuálním tématům a je zaměřena víc prakticky, na běžně užívané argumentační fauly a na odhalení manipulativních a propagandistických postupů v politickém i mediálním působení. Poodhaluje zákulisí mediálního průmyslu, výroby zpráv a techniky, jak námi média mohou manipulovat. A v neposlední řadě obsahuje i návody, jak odhalovat falešné zprávy, rozpoznat pravdu od lži a nepodlehnout konspiračnímu myšlení.

Čtenář by si měl být vědom toho, že tato kniha není vědeckou prací, a ani si neklade takové ambice. Je popularizačním textem, jež se snažím psát co nejsrozumitelněji i s ohledem na čtenáře očekávajícího spíše text, který je jakýmsi úvodem a nástinem probíraných témat.

Mám za to, že právě hledání styčných ploch mezi rozdílnými názory a disciplínami může víc než cokoli jiného napomoci pochopení a snad i spojování tak snadno rozdělitelných světů myšlenkových ghett.

Co jsem se při psaní této knihy naučil o lidech:

- Často vlastně nevíme, proč děláme to, co zrovna děláme.
- Racionálně se totiž chováme jen někdy – a to za příznivých okolností.
- Máme silnou intuici a emotivitu a platí, že rychleji cítíme, než myslíme.
- Myšlení dá totiž práci a je nepohodlné.
- Ať už vymyslíte sebevětší pitomost, vždy se najde někdo, kdo ji vezme vážně a uvěří jí.
- Informace, které jsou v rozporu s naším přesvědčením, s oblibou ignorujeme.
- Mnohem snadněji umíme najít chyby u těch, s nimiž nesouhlasíme.
- Hádky s názorovými odpůrci vedou k posílení stávajících postojů obou stran.
- Obvykle se nesnažíme hledat pravdu, ale spíše argumenty pro naše už dříve vytvořené názory.
- Lidé považují radikálnější změnu názorů v zásadních věcech za slabost.
- Prudké emoce libovolného druhu naše myšlení spolehlivě vypínají. Proto se před volbami straší víc než kdy jindy.
- Nerozhodujeme se ani tak podle toho, co je nejpodstatnější, ale spíše podle toho, co se nejsnadněji vyhodnocuje.
- Neochotněji se dáme nacytat na to, co máme rádi a čemu věříme – třeba na vizi přehledného, funkčního a bezpečného světa, který si přejeme.
- Naše názory z velké části utváří naše okolí – a proto by nám mělo záležet na tom, s kým se stýkáme.
- Víc než cokoli jiného jsme totiž přizpůsobiví a konformističtí. A tak když už se můžeme svobodně rozhodovat, obvykle se vzájemně napodobujeme. To ale není vždycky na škodu – třeba když pomáháme, protože ostatní pomáhají také.
- Přesto si desítky lidí z deseti o sobě myslí, že jsou lepší než ostatní.
- Obecně se ale zajímáme spíš o ty, které vnímáme jako nám samotným podobné – a to je důvod, proč se mnohý politik prezentuje jako „jeden z nás“ a proč máme strach z těch, kteří jsou „odjinud“, mluví jinou řečí, mají jinou barvu pleti atd.
- Je jednodušší věřit kouzelníkům než odborníkům.
- Nevědomost, omyl, lež a podfuk jsou vždy pravděpodobnější než zázrak.
- O relevanci názorů a přesvědčení, a méně o osobnostních kvalitách nevypovídá ani sebevědomí, ani přesvědčivost a rétorická zdatnost mluvčího.

A jestli vás zajímá, jak jsem k tomu došel, čtěte dál.

My lidé jsme bezesporu výjimečně zvědavým druhem. Co je člověk člověkem, snaží se porozumět světu, který ho obklopuje. Poznávat ho, zkoumat a odhalovat jeho tajemství. Ne náhodou se naše inteligence, zvědavost a touha po poznání staly nejúčinnější zbraní našeho druhu v boji o existenci.

Nikdy se nepřestáváme pít po nových poznatcích. Nikdy se nám nezdá, že už víme dost. Za každou otázku, kterou dokážeme zodpovědět, a za každý vyřešený problém máme hned deset dalších. Tak člověka charakterizoval známý zoolog Desmond Morris ve své knize *Nahá opice*. Zvědavost je nám hluboce vlastní a tvoří jakýsi prazáklad našeho poměřování se se světem. A stejně tak dlouho se my lidé snažíme přijít na kloub tomu, jak rozpoznat pravdu od lži. Na důležitost a význam, které pro nás rozum spolu s inteligencí mají, ukazujeme my sami. Svůj vlastní druh jsme přece poněkud neskromně označili jako *homo sapiens*, tedy jako člověka moudrého. Jsme ale skutečně tak rozumní, jak si o sobě rádi myslíme? To je základní otázka, která prostupuje celou touto knihou.

Mohlo by se zdát, že právě rozeznávání pravdy od lži v dnešní době elektronických médií – v době prosycené snadno dostupnými informacemi, dosažitelnými na několik málo kliknutí – bude snadnější než kdykoli předtím. Bohužel, často je to přesně naopak. Třeba i proto, že přestože nazýváme svůj druh moudrým, jsme bytostmi navýsost emocionálními a racionálně se chováme jen někdy, a to pouze za příznivých okolností.

Díky internetu máme na dosah studnici lidského vědění a nebývalé množství lehce dostupných znalostí a faktů, ke kterým bychom se v době předelektronické dopravovali jen velmi ztěžka a zdlohavě. Jenže právě tahle lehkost a dostupnost, spolu s otevřeností světa internetu, nás dostává do paradoxní situace, kterou před lety pěkně shrnul Will Rogers slovy: „Náš problém není v tom, že toho víme málo. Náš problém je, že mnohé z toho, co víme, není pravda.“

Část první: O nás

1. KAPITOLA

Malé zamyšlení aneb Na čem záleží

Vzhledem k tomu, že se budeme věnovat době postpravdivé, uvažovat o pravdě, lži, myšlení, propagandě a souvisejících tématech, považuji za užitečné hned zkraje vyjasnit podstatné pojmy, o kterých bude řeč.

Jistě jste si všimli, že diskuze často víc než skutečný dialog – snahu o porozumění – připomínají oddělené monology hluchých. Spouště nedorozumění by šlo přitom předejít, pokud bychom věděli, že pro nás slova znamenají totéž, že je chápeme stejně. Jenže tomu obvykle tak není. Běžně si pojmy totiž vykládáme po svém, třeba jako slova úspěch a štěstí. Pro každého z nás mají trochu jiný význam, což asi nikoho nepřekvapí. V zamotanějších situacích se může jeden a ten samý výrok stát pravdivým a nepravdivým současně, protože vzhledem k nestejně chápaným významům půjde po věcné stránce o výrok jiný. Prostě jen proto, že různí lidé chápou věci různě.

Chceme-li se tedy s někým skutečně domluvit a porozumět si, je podstatné, abychom se shodli na tom, co ta která slova označují. To je podstatou známého Voltairova výroku „Chceš-li se mnou konverzovat, přesně vysvětli své pojmy.“ Bez toho se nelze pohnout

z místa. Bez porozumění se totiž veškeré to lidské mluvení mění v blábol, které postrádají smysl. U vnímání osobního štěstí nebo úspěchu o nějakou přesnou definici zase až tak nejde. Nikomu nijak zvlášť neuškodí, vyloží-li se ta slova po svém. Bohužel, jedním ze znaků postpravdivého světa je právě zmatení pojmů ve výrazně podstatnějších otázkách.

Není úplnou náhodou, že k němu dochází právě v dobách, kdy se k moci derou populisté, extremisté a totalitáři.

Stejnou situaci přesně analyzoval v roce 1957 i Ferdinand Peroutka: „Vznikají formule, které vypadají jako mystické: diktatura jediná skutečná demokracie, útok je obrana, přepadený je útočník, svoboda je nesvoboda a nesvoboda je svoboda... Je ponižující pro moderního člověka, že kteroukoli skutečnost je možno zastřít několika slovy.“ Jak dodává Erik Tabery, omezení svobody myšlení – mnohdy dobrovolné – bylo hlavním předpokladem úspěchu komunistického puče v roce 1948 a násilný akt samotný byl už jen tečkou.

Pohybovat se zcela mimo kategorie pravdy a lži, to je cesta jako stvořená pro fanatismus, to je ráj pro propagandisty a země zaslíbená všech mocenských depravantů.

A je to slepá, jednosměrná cesta neporozumění a iracionality, z níž lze sejít pouze důsledným usilováním o navrácení významů slov. Tato snaha je pro nás o to podstatnější, usilujeme-li o rozpoznání pravdy a lži nebo o dialog mezi názorovými odpůrci. A chceme-li se skutečně na něčem domluvit, neobe-

-jdeme se bez shody na významech pojmů na straně jedné a bez odložení ideologických brýlí a předsudků na straně druhé.

Nebylo by od věci najít pro začátek pár věcí, na nichž se dá shodnout. A jsem přesvědčen, že právě hledání a vymezování významů slov, která běžně bezmyšlenkovitě pronášíme, se může stát jedním z prvních kroků k otevřenějšímu myšlení.

Alternativní fakta

Termín proslavený Trumpovou poradkyní v roce 2017 Kellyanne Conway která prohlásila: „Mluvčí Bílého domu nelhal, poskytl alternativní fakta.“ V postpravdivém zmatení jazyků označuje tento termín něco, co odporuje faktům, a nejedná se tedy o nic jiného než o eufemismus pro lež.

Alternativní média

Mediální projevy, které se staví do opozice vůči „dominujícím“ prvkům veřejnosti či poskytují jiný způsob výkladu dominantní společenské ideologie a mediovaných informací. Alternativní média a sociálním hnutím vlastní média nabízí v mediálním prostředí možnost jiné (doslova alternativní) varianty zdroje informací.

V určitých kruzích je takto zavedený termín spíše obecným označením médií dezinformačních, já jej ale primárně chápu jako pojem neutrální.

Argumentační klam

Též řečnický trik nebo argumentační faul je v řečnictví takový výrok, jehož smyslem je porazit či přesvědčit oponenta bez ohledu na pravdivost zastávaných názorů. Podstatou argumentačního klamu bývá nenápadné porušení pravidel logického důkazu, působení na emoce místo na rozum, případně obojí. Argumentační klamy bývají oblíbenou součástí argumentace propagandistů a manipulátorů.

Click-bait

Odkazová/klikací návnada v titulu, mající za cíl vyvolání zvědavosti a upoutání pozornosti za každou cenu. Obvykle láká webového uživatele na prokliknutí na daný web, čímž se zvýší jeho návštěvnost a zisk z online reklamy. Nesetkáme se s ním jen na internetu, využívá jej i bulvár v tištěné podobě (více v kapitole o mediální gramotnosti). Příklady: „Nebezpečná nemoc! Udělejte ihned tuto jednoduchou věc a budete v bezpečí“, „Zaručeně nejlepší návod, jak...“, „X udělal Y, neuvěříte, co se stalo pak.“

2. KAPITOLA Jezdec, slon a zběsile rychlá doba

Pláží mozek aneb Myšlení rychlé a pomalé

Vzhledem k tomu, že se budeme věnovat době postpravdivé, uvažovat o pravdě, lži, myšlení, propagandě a souvisejících tématech, považuji za užitečné hned zkraye vyjasnit podstatné pojmy, o kterých bude řeč.

Jistě jste si všimli, že diskuze často víc než skutečný dialog – snahu o porozumění – připomínají oddělené monology hluchých. Spouště nedorozumění by šlo přitom předejít, pokud bychom věděli, že pro nás slova znamenají totéž, že je chápeme stejně. Jenže tomu obvykle tak není. Běžně si pojmy totiž vykládáme po svém, třeba jako slova úspěch a štěstí. Pro každého z nás mají trochu jiný význam, což asi nikoho nepřekvapí. V zamotanějších situacích se může jeden a ten samý výrok stát pravdivým a nepravdivým současně, protože vzhledem k nesterpné chápáním významům půjde po věcné stránce o výrok jiný. Prostě jen proto, že různí lidé chápou věci různě.

Chceme-li se tedy s někým skutečně domluvit a porozumět si, je podstatné, abychom se shodli na tom, co ta která slova označují. To je podstatou známé-

-ho Voltairova výroku „Chceš-li se mnou konverzovat, přesně vysvětli pojmy.“ Bez toho se nelze pohnout z místa z místa. Bez porozumění se totiž veškeré to lidské mluvení mění v bláboly, které postrádají smysl. U vnímání osobního štěstí nebo úspěchu o nějakou přesnou definici zase až tak nejde. Nikomu nijak zvláště neškodí, vyloží-li se ta slova po svém. Bohužel, jedním ze znaků postpravdivého světa je právě zmatení pojmů ve výrazně podstatnějších otázkách.

Není úplnou náhodou, že k němu dochází právě v dobách, kdy se k moci derou populisté, extremisté a totalitáři.

Stejnou situaci přesně analyzoval v roce 1957 i Ferdinand Peroutka: „Vznikají formule, které vypadají jako mystické: diktatura jediná skutečná demokracie, útok je obrana, přepadený je útočník, svoboda je nesvoboda a nesvoboda je svoboda... Je ponižující pro moderního člověka, že kteroukoli skutečnost je možno zastříti několika slovy.“ Jak dodává Erik Tabery, omezení svobody myšlení – mnohdy dobrovolné – bylo hlavním předpokladem úspěchu komunistického puče v roce 1948 a násilný akt samotný byl už jen tečkou.

Pohybovat se zcela mimo kategorie pravdy a lži, to je cesta jako stvořená pro fanatismus, to je ráj pro propagandisty a země zaslíbená všech mocenských depravantů.

